

GYURGYÁK JÁNOS Mit tanulhatunk a politikusoktól?

2015. június 24., szerda

http://hvg.hu/hvgfriss/2015.26/201526_gyurgyak_janos_mit_tanulhatunk_a_politikuso

A nemzet nevében harsogó, az igazságosságról papoló politikusok döntő többségére gyors (el)feledés vár. A becsvágyó percemberkéek sorából ritkán emelkedik ki történelemformáló személyiség. Az 1974 és 1982 közötti német kancellár igazi államférfi volt – állítja az alábbi esszé szerzője, aki a 97. évében járó Helmut Schmidt minapi könyve kapcsán elmélkedik a hatalom ígézetében élő politikai karmesterekről és a rájuk leselkedő csapdákról.

Szinte hallom a válaszokat: ezektől? Na, ugyan! De ne hamarkodjunk el ennyire az ítéletet. Talán mégis! S most nem arról értekeznek, hogy a kelet-európai „nagy átalakulás” során valami rettentő fontosat mégis tudtak ezek az emberek, ha már erre a furcsa, reménytelennek tűnő szakmára adták a fejüket. Ahogy egyik volt századvéges barátom mondta nekem akkoriban: most négy generációra alapozom meg a családom jövőjét. Hát bizony ezt se tudta akkor mindenki. Egy másik kollégám pedig azzal a kijelentéssel lepett meg a kilencvenes évek elején, hogy „az is hülye, aki kimarad a privatizációból!”. S azt se itt és most fejtegetném, hogy egynémely politikusunk bizony többet tud a magyar társadalomról, mint sok képzett szociológus. Arra gondolok, amit egyébiránt már Móricz Zsigmond is hitelesen ábrázolt a Rokonokban, s ebben azóta alig történt változás, hogy a magyar társadalom működésmódja alapvetően **nem jogi-intézményi-formális, hanem kapcsolati-intézménykerülő-informális**. Ezért vannak nagy bajban azok a társadalomtudósok, történészek, akik kizárólag nyugat-európai sémákkal és módszerekkel akarják leírni a hazai valóságot.

Nem róluk akarok most elmélkedni, s nem is a tucatpolitikusokról, az érdekkijárókról, a magánvagyonukat a politika segítségével növelőkről, a hosszú nyelvűekről, az aktuális széljáráshoz igazodókról, a zavaros eszmékbe becsavarodottokról, a hatalmi tébolyba szédültekről, hanem a legjobbokról, akiket régi szép kifejezéssel államférfiaknak vagy még régebben státusférfiaknak neveztek. De még ez is túl tág kategória, mert mint azt a filozófus, az MTA egykori elnöke, majd a Hortobágyra kitelepített kultúrpolitikus Kornis Gyula az államférfiakról szóló

könyvében helytállóan megállapította: politikusokról nehéz általánosságban beszélni. „A politikusok között – írta – mindig voltak lágyszívűek és kegyetlenek, naivan ravaszok és rafináltan bölcssek; olyanok, akik legalább a gyarló emberi igazságosságra kiegyensúlyozott lélekkel törekszenek, s olyanok, akik hazájuk boldogságát más népek boldogtalanságának árán is kicsikarni iparkodnak. Egyesek az észnek szigorú gondolatjárását követik, mások a politikai művészet finom intuíciójával dolgoznak; egyesek merő konkrét tényemberek, mások a képzelet griffmadarán repülnek, de szárnyuk csakhamar leválik, mint Ikaroszé; némelyek a felelősséget férfiasan vállalják, mások még az öngyilkosság árán is megszöknek előle. A politikai fórum embereit ma is ugyanaz a becsvágy és hatalomvágy, ugyanaz a büszkeség és gőg hajtja, mint valamennyi korban; olyan féltékenységgel és irigységgel, lassú taktikával vagy hirtelen intrikával bánnak el társaikkal, mint hajdan. Inkább gyűlölnék, mint szeretnek, mert az egyik legnyersebb emberi ösztön, a hatalomvágy kergeti őket. A reális államférfi ha alszik, akkor is a valóságon töpreng; a fantasztika politikus ha ébren van, akkor is álmodik. A született parancsoló politikai személyiség a társadalom örökkön a vereri (félni) ígét konjugáltatja, a gyáva meg folyton retteg a társadalom ítéletétől, az ügynevezett közvéleménytől.” Ebből következik, hogy a politikusnak, a politikai személyiségnek a középpontba állítása szükségszerűen szubjektivitással jár. Ezért nem véletlen, hogy a modern politológiai irodalom, amely tudományosságra és objektivitásra törekszik, manapság kikapcsolni igyekszik ezt a „zavaró tényezőt” a politikai elemzésekből, és sokkal inkább a politikai intézményeket, a politikai viselkedést, a mérhető választásokat, a közpolitikát, a politikai rendszerek összehasonlítását vagy a politikai gazdaságtant preferálja. S a személyiség problémáit meghagyja a sokkal megbízhatatlanabb és konfúzusabb politikai visszaemlékezéseknek és biográfiáknak. Így viszont a politika egyik lényeges eleme, ha nem a lényege siklik ki a kezei közül.

Ha nincs általában vett politikus, akkor válasszuk ki az egyik legjobbat és legokosabbat, aki az 1945 utáni európai politikában felbukkant. Így megtudhatjuk, mit tanulhatunk a legrátermettebbtől, s ebből következtethetünk arra is, hogy a többitől nagy valószínűséggel ennél jóval kevesebbet várhatunk. Beszéljünk hát a szociáldemokrata Helmut Schmidről, akiről még az ellenfelei is csak a tisztelet hangján szóltak. S amikor a német újságírók, továbbá pártjának baloldali radikálisai valami igazán sértőt akartak rá mondani, akkor „a valaha volt legjobb kereszténydemokrata kancellárként” jellemezték. S aligha képzelhető el annál nagyobb dicséret, mint amit Henry Kissinger mondott róla: „Remélem, Helmut előtt halok meg. Nem szeretnék olyan világban élni, amelyből ő már hiányzik.” Vagy amit a mostani pártelnök, Sigmar Gabriel fogalmazott meg: „az SPD-ben minden ma is

úgy megy, mint korábban: a végén mindig Schmidtnek van igaza”.

Schmidt talán azért is ideális alany a fenti kérdés megvilágítására, mert egyrészt már miniszterként, majd kancellárként is a szókimondásáról volt híres (ezért is kapta a Schnauze – nagypofájú – gúny- és becenevet). Másrészt a 97. életévében járó politikus még ma is aktív résztvevője a német és az európai közéletnek – áprilisban interjút adott az ARD televízióállomásnak, s a bestsellerlistára is felkerült az Amit még el akartam mondani (Was ich noch sagen wollte. München, C. H. Beck) című új könyve. Régebben azt szokta mondani az újságíróknak, hogy bár nem hazudik, azért nem mond el mindent, amit gondol és tud. 90 fölött azonban már alig korlátozza valami, s ez a valami semmiképpen sem a nemzeti elfogultság, a pártpolitikai érdek, s még kevésbé valamilyen ideológiai ballaszt. S van itt még valami, az úgynevezett Schmidt-faktor. A régebbi történeti, politikai és filozófiai irodalom kedvelt témája volt a tömeg és egyén viszonyának boncolgatása a politikában, a személyiség szerepének és jelentőségének megítélése a történelemben. Helmut Schmidt példája alapján meglehetősen biztonsággal állíthatjuk, hogy a modern, megszilárdult demokráciákban egy-egy nagy formátumú személyiség szerepe legfeljebb 5 százalék. Ez ugyanis a nevezetes Schmidt-faktor. Ha ugyanis ő elindult egy választáson, akkor ezzel többé-kevésbé plusz öt százalékot hozott a pártjának. A diktatúrákban, a labilis demokráciákban, a „vezérdemokráciákban”, az önkényuralom határán mozgó politikai rendszerekben ez az arány minden bizonnyal e fölött lehet. De korántsem korlátlan, mint ahogy sokan gondolják, s mint ahogy a „vezérek” elhíttetni igyekeznek, s a végén talán ők maguk is elhiszik.

Sokan azokat tartják államférfiaknak, akiknek víziói vannak, s a víziójukat akarják tűzön-vízen keresztül megvalósítani. Erre a vélekedésre Helmut Schmidt alaposan rációfol, hiszen szerinte a politika „pragmatikus cselekvés erkölcsi célok érdekében”, és ehhez a maga szarkasztikus modorában még azt is hozzáteszi, hogy „akinek víziói vannak, az menjen orvoshoz”. Ez a megközelítés az alapja minden konzervatív, liberális-konzervatív politikai filozófiának, s meglehetősen furcsán hangzik egy szociáldemokrata politikus szájából. A kereszténydemokráciával való hírbe hozásnak tehát volt némi ideológiai alapja. Az államférfivá váláshoz egyrészt az szükséges, hogy az illető magát a szakmát, a politikai praktikumot magas fokon űzze. Ehhez a hivatáshoz sajnálatosan hozzátartozik (s ezért ezt a területet költők, írók, finom lelkű művészek és egyéb érzékeny széplelkek lehetőleg messze kerüljék el) a hatalomra jutás és a hatalommegtartás csínjának-bínjának elsajátítása is, ami gyakran a tanítómesterek, nagy elődök, gyerekkori barátok, tanácsadók, miegyebek háttérbe

szorításával vagy egyenesen lekaszabolásával jár. A német példánál maradva ezt Konrad Adenauertól Helmut Kohlig, Schmidttől egészen Angela Merkelig megfigyelhetjük. Nem véletlenül nevezik a rossz nyelvek utóbbit „fekete özvegynek”, egyébiránt túlozva, s végképp nem ismerve ennek a szakmának a működésmódját. Demokratikus viszonyok között a dolog lényege mit sem változott az idők folyamán, csupán az alkalmazott módszerek finomodtak. A legkifinomultabb demokráciában is farkasok és nem bárányok állnak ugrásra készen, a megfelelő pillanatra várva, hogy az „első számú vezető” torkát elharapják. Schmidt is megjárta ezt a politikusok számára szinte elkerülhetetlen poklot, mikor egy igazi nagy szociáldemokratától (de nálánál sokkal gyengébb politikustól), Willy Brandtól vette át a stafétabotot. De neki legalább lelkiismeret-furdalása volt, s ezt nyíltan el is mondta. Alkalmassint kétely, lelkiismeret-furdalás, dilemmázás és felelősségvállalás nélkül se lehet valakiből államférfi. De hogy erről beszámolhat-e a közvéleménynek, nos, ez már erősen vitatott kérdés. S talán ez a modern tömegdemokráciák egyik legnagyobb deficitje. Ez az ellentmondás valós, s nagy valószínűséggel feloldhatatlan a politikában, s még inkább az a modern, komplex társadalmakban. Azaz a vezetők állandó félelme a tehetséges munkatársaktól, az alulról jövő, leváltásukra irányuló kísérletektől, miközben ezeket a bonyolult rendszereket képtelenség csupán átlagos szakreferensekkel és aktakukacokkal működtetni. Így az elmagányosodás az egyik legnagyobb veszély, amely egy politikusra leselkedhet. Bár azt Schmidt is megerősíti, hogy a munkatársak kiválasztásánál lényeges szempont a lojalitás, a szolidaritás és a megbízhatóság, továbbá hogy szívesebben hagyatkozunk azokra, akiket ismerünk, mégis képtelenség mindenkit csak egy zárt körből verbuválni. Ez ugyanis ellentmond a tehetségek véletlenszerű megoszlása törvényének, amely szerint „a lélek ott fúj, ahol akar”. A modern kormányzás – mondja Schmidt – ma már elképzelhetetlen megfelelő csapatmunka és kompetens, felelősséget vállalni tudó miniszterek és munkatársak nélkül (ennek részleteit lásd Nyugállományban című, magyarul is olvasható könyvében, Európa, 2010). Ilyen összetett társadalomban nem lehet ugyanis minden döntést a legfelső szintre tolni. A modern kormányfőnek szerinte sokkal inkább karmesternek, mintsem vezérnek kell lennie.

A tömegdemokráciák másik nagy deficitje a túlélésre, s nem a problémák megoldására irányuló törekvés. Ahogy Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke pontosan megfogalmazta (enyhén illuminált állapotban nagyszerű dolgokat tud mondani ez az ember): „Azt, hogy mit kellene tennünk, valamennyien tudjuk, az a kérdés, hogy ezek után hogyan éljük túl a következő választást.” Valami igazán nagy szerkezeti és hatékonysági problémával küszködik az a politikai rendszer, ahol ez a dilemma egyáltalán felmerülhet.

Schmidt megközelítésének van azonban egy másik fontos kitétele is, nevezetesen az, hogy ez a praktikus és pragmatikus tevékenység mégiscsak valamiféle erkölcsi célok érdekében történik. „Aki alapértékek nélkül politizál – mondja –, az lelkiismeretlenül politizál, és akár még gaztettek elkövetésére is képes.” Magyarul: aki nem csupán átlagpolitikus, hanem államférfi akar lenni, annak azt is meg kell tanulnia Schmidttől, hogy belső meggyőződés nélkül nem lehet maradandót alkotni. A történelem során ezernyi fajta eszmény (humánus, egyéni és nemzeti szabadság, vallás, birodalomalapítás, gazdasági fellendülés, szociális egyenlőség, testvériség stb.) követése tett valakit államférfivá. Schmidt számára ez az erkölcsi cél ezeknél az eszményeknél jóval prózaibb dolog, nevezetesen a közjó szolgálata, azaz számára is a *salus publica suprema lex* (a közjólét a legfőbb törvény). De mit is jelent számára a közjó? Nem mást, mint a demokratikus rend és a külhoni béke megőrzését, továbbá türelmet és kompromisszumképességet. Ez a megközelítés nagyon közel van ahhoz – bár erre ő nem hivatkozik –, amit Arisztotelész mondott a legfontosabb elvárt politikusi jellemvonásokról (ragaszkodás a fennálló alkotmányhoz, vezetési képesség, továbbá jellemesség és igazságérzés).

Az államférfi fontos jellemvonása továbbá, hogy képes tanulni a történelemből. Az újabb kutatások azt mutatják, hogy Schmidt 1945 előtt talán jobban el volt kötelezve a nemzetiszocialista eszmék mellett, mint ahogy korábban sejteni engedte. (A Hitler-Jugendben és a Wehrmachtban játszott szerepének tényeit és az értékelését lásd Martin Rupps és Sabine Pamperrien biográfiáiban, Herder, 2013; ill. Piper Verlag, 2014.) Talán a politikusokra nézve is igaz, hogy „Aki dudás akar lenni / pokolra kell annak menni...” Nagy baj, hogy a politikusok többsége örökre ott is marad. Schmidt azonban képes volt tanulni a tragikus német történelemből és saját kudarcaiból. Ebből következik, hogy egy államférfi nem attól államférfi, hogy a múltja folttalan (kinek az?), hanem hogy nem ismétli meg korábbi hibáit. Ahogy az emigráns Jászi Oszkár szerette egykor mondani: soha nem szabad elfelejteni, hogy a jövő sokkal fontosabb, mint a múlt.

Schmidt a két világháború tapasztalataiból, illetve Németország európai „túlsúlyos pozíciójából” azt szűrte le legfontosabb tapasztalatként, hogy a német nemzet elemi stratégiai érdeke az európai integráció, amelyet ő is mint „fokozatosan bővülő, kiteljesedő és elmélyülő projektet” képzel el. De ő – szemben sok vakhitű eurokratával – nem gondolja, hogy ez nem fáradtságos folyamat, amelyben komoly

visszaesések is elképzelhetőek, sőt – mint mondja – akár kudarcba is fulladhat. Ezt a folyamatot szerinte leginkább a türelmetlenség és a túlbuzgóság veszélyezteti, s azt is világosan megfogalmazza, hogy ebben a németek „nem törekedhetnek vezérszerepre”. Ami az Európai Unió egyik legnagyobb – s egyelőre feloldhatatlan – paradoxona: hogy miközben a németeket „túlsúlyos pozíciójuk” erre predesztinálná, egyrészt történelmi tapasztalataik, tehát szörnyűséges múltjuk fogva tartja őket, másrészt a többiek ellenállása sem teszi ezt lehetővé. Így azonban olyan óvatos, túlbiztosított és végtelenül elbürokratizált rendszert kapunk, amely éppen azt teszi lehetetlenné, amely célokért eredetileg létrejött, nevezetesen a hatékonyság és versenyképesség növelését, a világpolitikában és a világgazdaságban játszott eddigi szerep megtartását. Nem kevésbé fontos, és talán számunkra, trianoni magyarok számára is tanulságos lehet, hogy az új keleti határokra vonatkozóan Schmidt teljes mértékben elfogadta a Kelet-Poroszországból elűdözött Marion Dönhoff grófnő elvét: Lieben, ohne zu besitzen (szeretni, anélkül hogy birtokolnánk).

Helmut Schmidttől, az államférfitől még valami rendkívül fontosat tanulhatunk: a politikus számára elengedhetetlen, hogy önsúlyal bírjon. Kell, hogy valami komoly eredeti foglalkozása legyen (ő maga zongoristaként, kiadóként és újságíróként is megállta a helyét), és ha az elveit és a céljait nem tudja érvényesíteni, akkor képes legyen lemondani, s valami mással megkeresni a kenyerét. Nincs rosszabb ugyanis a megélhetési politikusnál. Azaz, talán mégis! Az igazi jóvátehetetlen vétek a politikában a res publicának res privatává konvertálása. Jól példázza ezt a nagyszerű magyar köznemesi osztály sorsa is. Ha ugyanis összevetjük a közért áldozatokat hozó reformkori nagyjainkat a századforduló és a Horthy-rendszer állami stallumokból megélni akaró dzsentrirétegével, nos, akkor a különbség enyhén szólva nem jelentéktelen. Az adni és a kapni között a politikában is mérhetetlen szakadék tátong.

Talán már ennyi is elég annak bemutatására, hogy a jelentékeny politikusoktól is lehet valamit tanulni, de a felsoroltakon túl az sem lényegtelen, amit Schmidt a demokráciáról és a kancellár feladatairól mond. Ugyanis ő is megerősíti azt a churchilli igazságot, amely szerint a demokrácia esendő, s minden bizonnyal örökre az is marad, csakhogy még nem találtak fel helyette jobbat. Következésképpen súlyosan tévednek a demokrácia vakbuzgó hívei, továbbá azok a tanárok, akik ezt a politikai szisztémát hibátlan eszményképnek próbálják bemutatni a diákok számára. „A demokrácia – írja Schmidt – nem tévedhetetlen. Aki túlzottan eszményíti, vakbuzgóságba hajszolhat egyeseket, akik aztán súlyosan csalódnak, és ennek következtében a demokrácia ellenségeivé válnak.” A kancellári hivatásról, s általában

a politikai vezetőről pedig azt állapította meg (Richard von Weizsäckerre hivatkozva), hogy annak nem feladata az élet értelmét meghatározni, sokkal inkább az, hogy szavatolja a szabadságot, az igazságosságot és a szolidaritást. Ahogy pártja godesbergi programja előírja – ebben tehát Schmidt nagyon is szociáldemokrata maradt. S ez a magyarázata annak is, hogy ő is szerencsés döntésnek tartja, hogy a német alaptörvény nem a vallási elvekre, hanem az alapjogokra, mindenekelőtt az emberi méltóság sérthetlenségére épül. Ugyanakkor a vallást, a szent könyvek tételeit mással nem pótolható kiegészítésként fogja fel, amelyek nem az ember jogaira, hanem kötelezettségeire figyelmeztetnek.

Minden bizonnyal erős túlzásnak vélik sokan, hogy a fentiekben a politikusi hivatást szinte reménytelennek tűnő foglalatosságnak neveztem. Pedig még ezek az európai nagy formátumú politikusok is csak csekély mértékben tudtak változtatni a történelem menetén. S ami még ennél is tragikusabb számukra, hogy 20–30 évvel a kormányzásuk után milyen kevés dolog marad meg róluk az emberi emlékezetben. Néhány kiemelt gesztus: Brandt pocsolásba térdelése Varsóban, a gettózádás emlékművénél, Francois Mitterrand és Kohl közös, kézfogós emlékezése a verduni katonai temetőben, John F. Kennedy berlini beszédének egy mondata (Ich bin ein Berliner), Kohl újraegyesítési beszéde a Brandenburgi kapunál. Történelmi személyiséggé váláshoz tehát a körülmények szerencsés alakulása is szükséges, azaz kitüntetett nagy pillanat, és Schmidtnek nem volt ilyen szerencséje. Újraolvasva a legnagyobbak, tehát Adenauer, Ludwig Erhard vagy Brandt korabeli szövegeit, megdöbbenő, milyen gyorsan avulnak el ezek a textusok. A politikusokra tehát talán még fokozottabban igaz a mondás: Sic transit gloria mundi! Még Schmidt külpolitikai elemzései és stratégiai tisztánlátása, valamint politikáról szóló gondolatai a leginkább maradandók. A sors valószínűleg úgy rendezte, hogy a politikusoknak a hatásuk és a szövegeik viharos gyorsaságú elavulásával kell fizetniük egykori hatalmukért. Azok a beszédek, felszólalások, amelyeket valaha hatalmas tömeg és zászlóerdő vagy éppenséggel előkelő és válogatott közönség előtt tartottak, ma már nagyrészt üresen csengenek, adataik jórészt elavultak, igazságaik közhelyesek, ha nem egyenesen féligazságok.